УДК 343.23.343.3/7(477)

І. І. Чугуніков
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ ЯК НОРМАТИВНЕ ПОНЯТТЯ

У статті аналізуються сучасні проблеми, пов'язані з встановленням такого елемента складу злочину, як об'єкт. Обґрунтовується позиція, згідно з якою це поняття є сугубо нормативним. З метою підвищення нормативного статусу об'єкта злочину робиться висновок щодо доцільності закріплення в Кримінальному кодексі України поняття складу злочину та визначення його елементів.

Ключові слова: *підстава кримінальної відповідальності, склад злочину, елементи, об'єкт злочину, нормативний характер.*

Постановка проблеми. Аналіз сучасної ситуації, яка складається навколо об'єкта злочину, свідчить про те, що як у вітчизняній правоохоронній та судовій практиці, так і в теорії кримінального права він поступово втрачає своє принципове значення та з обов'язкового елемента будь-якого злочину перетворюється на другорядний. Правозастосовувач під час встановлення підстави кримінальної відповідальності найчастіше взагалі не звертає на нього увагу, презюмуючи наявність об'єкта у зв'язку з криміналізацією відповідного діяння, а доктрина якщо й згадує про цей елемент складу, то здебільшого як данина вітчизняній традиції. Така тенденція є вкрай негативною, оскільки суперечить законодавчим уявленням про підстави кримінальної відповідальності та усталеним поглядам стосовно чотирьохелементної структури складу злочину.

Метою статті є доведення тези про необхідність подолання зазначеної тенденції. Для її досягнення необхідно послідовно виконати такі завдання: 1) виявити фактори, що сприяють применшенню статусу об'єкта злочину як обов'язкового елемента складу: 2) проаналізувати поняття об'єкта злочину крізь призму чинного кримінального законодавства України та довести його нормативний характер; 3) проаналізувати систему Особливої частини Кримінального кодексу України з позиції принципів її побудови; 4) запропонувати певні зміни й доповнення до чинного Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу (далі – КК) України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим кодексом. На жаль, вітчизняне кримінальне законодавство не містить жодних додаткових положень ні щодо диференціації підстав кримінальної відповідальності, ні щодо поняття складу злочину, а також згадки про його елементи, на відміну від, наприклад, КК Республіки Молдова, де реальною підставою кримінальної відповідальності вважається вчинення шкідливого діяння, а юридичною – ознаки складу злочину, передбачені кримінальним законом (ч. 1 ст. 51). Склад злочину визначається як сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних та суб'єктивних ознак, які кваліфікують шкідливе діяння як конкретний злочин (ч. 1 ст. 52), а елементами злочину визнаються об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона (ст. 15) [1, с. 141–142, 120]. Проте згадані положення КК Республіки Молдова є майже загальноприйнятними також у теорії кримінального права України. У межах єдиної матеріальної підстави кримінальної відповідальності виділяють її фактичну (вчинення в реальній дійсності суспільно-небезпечного діяння) та юридичну (передбаченість такого діяння як складу злочину в КК) сторони. Склад злочину визначається як сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне, причому особливо наполягається на тому, що склад злочину – це реально існуюча система ознак, а не витвір людської фантазії чи просто вигадка, а тому її можна пізнати та використати в практичній діяльності.

© Чугуніков І. І., 2017

Не викликає поки що сумнівів і чотиричленна структура складу злочину: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона [2, с. 98, 100–101, 104–105]. Однак, незважаючи на це, закріплення на рівні кримінального закону як самого поняття складу злочину, так і його окремих елементів є дуже важливим кроком, оскільки сприятиме остаточному конституюванню зазначених понять як суто нормативних та формуванню більш серйозного й виваженого ставлення з боку правозастосовувача та законодавця насамперед до такого елемента складу злочину, як об'єкт. Загальновідомим є той факт, що під час застосування кримінального закону правоохоронні та судові органи чи не найменше уваги приділяють встановленню наявності в діяннях особи саме цього елемента складу, а законодавець, криміналізуючи те чи інше діяння, подекуди не може визначитися ні з місцем розташування норми в системі Особливої частини кримінального закону, ні з характером суспільних відносин, які ставляться під охорону, ні з принципами охорони основного й додаткових безпосередніх об'єктів конкретного злочину.

Так, наприклад, діапазон злочинів, розташованих у розділі XV Особливої частини КК України «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів», є неймовірно широким: від наруги над державними символами (ст. 338), незаконного підняття державного прапора на річковому або морському судні (ст. 339) та захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341) до примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355), самоправства (ст. 356) і підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354). Таке штучне об'єднання різних за своєю природою злочинів зумовлює об'єктивну неможливість визначення поняття авторитету також на доктринальному рівні. Зокрема, зазначається, що ці злочини істотно порушують суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та їх представників, протидіють нормальній діяльності цих органів, послаблюють їх авторитет, заподіють шкоду життю, здоров'ю, гідності або власності громадян, іншим об'єктам, які охороняються законом [3, с. 449]. Таке розуміння об'єкта злочинів, що міститься в розділі XV, охоплює майже всю Особливу частину КК України. Уточнення, яке роблять науковці, пов'язуючи родовий об'єкт зазначених злочинів із суспільними відносинами, що виникають у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій, є більш вдалим, проте суперечить поняттю «авторитет», яке вживає законодавець, оскільки мова йде не про «суспільне значення, вплив чи загальну повагу» (саме так визначається це поняття в словниках), а про одну з форм здійснення влади.

Як справедливо зауважує А.Е. Жалінський, благо, яке захищається, має бути описане в законі, рішеннях судів та правовій доктрині так, щоб можна було зрозуміти, у чому воно полягає, наскільки є цінним, потребуючи для охорони таких великих витрат, якою є його вразливість, яким чином воно може бути применшене [3, с. 342]. Тому, на нашу думку, пропозиції щодо доцільності закріплення в КК України поняття «склад злочину», які лунали у вітчизняній кримінально-правовій літературі [4, с. 239], цілком заслуговують на підтримку.

Падіння статусу об'єкта як повноцінного елемента складу злочину, що спостерігається особливо останнім часом, зумовлене низкою факторів як доктринального, так і нормативного характеру. Серед перших найважливішою є широкомасштабна ревізія концепції «об'єкт – суспільні відносини», яка відбувається в сучасний період, унаслідок чого були реанімовані добре відомі як вітчизняній, так і закордонній кримінально-правовій теорії підходи до визначення поняття об'єкта злочину як правового блага, соціальної цінності, прав і свобод людини або ж людини загалом. Безумовно, сама по собі наукова дискусія є річчю цілком закономірною. Однак відсутність загального знаменника та неймовірна паліативність визначення об'єкта злочину в підсумку призвели до того, що це поняття в доктрині кримінального права почало втрачати своє принципове значення. Так, наприклад, автори колективної роботи «Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони» доходять висновку, що об'єктом незаконного ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268) є довкілля як певна цінність (благо) [6, с. 50].

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), на думку вчених, посягає на суспільні відносини з охорони довкілля та екологічну безпеку населення [6, с. 56], а невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруд-

нення (ст. 237) – на екологічні права громадян [6, с. 58]. Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан чи захворюваність населення (ст. 238) посягає на конституційне право громадян на екологічну інформацію [6, с. 59], незаконна порубка лісу (ст. 246) – на суспільні відносини з охорони лісу й лісових насаджень [6, с. 63], а незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249) заподіює шкоду суспільними відносинами з охорони водних біологічних ресурсів [6, с. 73]. Суспільні відносини з охорони довкілля – основний безпосередній об'єкт проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля (ст. 253) [6, с. 62]. Авторам колективної роботи «Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони» не можна докорити лише в тому, що вони не згадали яку-небудь із відомих концепцій об'єкта злочину. Тут дійсно є все: і правове благо, і соціальна цінність, і суспільні відносини, і права й свободи людини.

Аналогічний підхід характерний для інших робіт останніх років. Так, В.В. Налуцишин спочатку не погоджується з визначенням громадського порядку як певної сукупності суспільних відносин та проголошує об'єктом хуліганства певну соціальну цінність, а в підсумку робить висновок про те, що громадський порядок – це певний стан суспільних відносин [7, с. 57, 61]. На думку М.І. Панова, небезпечність злочинів проти власності визначається тим, що вона є найважливішою соціальною цінністю: нормальне функціонування відносин власності забезпечує стабільність усієї економічної системи, підвищення рівня добробуту народу. Що ж стосується родового об'єкта цих злочинів, то як такий виступають суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом [3, с. 162].

Зрештою, у кримінально-правовій літературі почали здійснювати спроби примирити всі наукові позиції щодо поняття об'єкта злочину та легалізувати їх під егідою комплексного підходу. Так, наприклад, М.В. Ємельянов зазначає: «Під час визначення загального поняття об'єкта злочину необхідно врахувати комплексний характер охоронюваних кримінальним законом процесів і явищ дійсності, які не можуть бути охоплені якимось одним, навіть найширшим за змістом, поняттям». Тому з урахуванням вищезгаданих наукових позицій автор вважає за можливе надати таке визначення загального поняття «об'єкт злочину»: соціальний порядок, що забезпечує безпеку людини, її прав, свобод і цінностей в охоронюваних законом сферах життєдіяльності [8, с. 72]. Не вдаючись до аналізу «нових» концепцій об'єкта (це питання докладно розглядалось нами в іншій публікації [9, с. 314–347]), розуміємо одне: така «безпринципність» у визначенні об'єкта злочину суттєво віддаляє це поняття від нормативних меж та сприяє ситуації, коли не тільки в правозастосовній практиці, а подекуди й у теорії кримінального права про об'єкт злочину якщо й згадується, то виключно як данина вітчизняній традиції.

Заради справедливості варто зазначити, що певна подвійність у визначенні об'єкта злочину була притаманна також часам панування концепції «об'єкт – суспільні відносини». Об'єкти конкретних злочинів найчастіше пов'язувались із суспільними відносинами, які що-небудь регулюють, щось забезпечують або десь складаються. Так, на думку В.А. Ломако, громадський порядок – це сукупність суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільної діяльності, відпочинку, побуту, а також нормальну роботу підприємств, установ, організацій [10, с. 292]. На переконання В.І. Касинюка, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XI КК України, є відносини, які забезпечують безпеку руху й експлуатації транспорту, що входить у єдину транспортну систему України [10, с. 269]. Безумовно, суспільні відносини нічого не регулюють (вони самі потребують регламентації), нічого не забезпечують (навпаки, забезпечення їх нормального функціонування досягається за рахунок правової та неправової регламентації) і не можуть десь складатись (суспільні відносини невід'ємні від людської діяльності, створюються в процесі цієї діяльності, а тому не можуть ні існувати, ні змінюватись незалежно від неї). У свою чергу діяльність людини неминуче включається в систему суспільних відносин. Суспільні відносини та людська діяльність самі по собі (автономно) існувати не можуть. Підхід до об'єкта злочину як до суспільних відносин, які щось регулюють, забезпечують чи десь складаються, «відриває» це поняття від реальної дійсності та створює ілюзію того, що існує ще щось, що вони регулюють, забезпечують чи заради чого складаються. І зазначений вище громадський порядок, і безпека руху й експлуатації транспорту є суспільними відносинами, які не можуть забезпечувати самі себе. Проте зазначений підхід спроможній зумовити також

цілком штучні уявлення щодо об'єкта певних злочинів, унаслідок чого вони стають безоб'єктними. Так, на думку авторів підручника з Особливої частини кримінального права України, безпосереднім об'єктом контрабанди (ст. 201 КК України) є суспільні відносини, що забезпечують встановлений законодавством порядок переміщення зазначених у ст. 201 КК України предметів через митний кордон України [3, с. 207]. Однак скільки б разів не вчинялася контрабанда, передбачений Митним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами порядок переміщення предметів через митний кордон України залишатиметься незмінним, тобто він не страждає внаслідок вчинення цього злочину. Недаремно ще А.Н. Трайнін із цього приводу підкреслював, що власне правова норма, у тому числі кримінально-правова, не може зазнавати шкоди [11, с. 124]. Таким чином, злочин, передбачений ст. 201 КК України, позбавляється свого безпосереднього об'єкта, що в підсумку повинно мати наслідком висновок про відсутність підстави кримінальної відповідальності. За тих же обставин позбавляються свого об'єкта злочини, передбачені ст. ст. 297–304 КК України, якщо видовий об'єкт цих злочинів зводиться до системи етичних норм, правил поведінки, які існують у суспільстві [10, с. 292].

Варто зазначити, що певне зневажливе ставлення до об'єкта злочину демонструє й сам законодавець. Якщо, з огляду на назву, більш-менш зрозуміло, що саме він поставив під охорону в розділах I–VI, VIII–XII, XVIII–XX Особливої частини КК України, то залишається тільки здогадуватись, про що саме йдеться в розділах VII, XIII, XIV, XVI, XVII. Використання такої термінології, як «злочини у сфері діяльності, обігу, охорони, забезпечення чи використання», позбавляє об'єкт злочинів у цих випадках будь-якого нормативного складника, оскільки не зрозуміло, проти чого саме спрямовані ці діяння. Не ризикує відповісти на це питання також наука кримінального права.

Так, наприклад, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст. 203^2 КК України (зайняття гральним бізнесом) та ст. 206^2 КК України (протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації), проголошуються суспільні відносини у сфері господарської діяльності [3, с. 223, 230]; об'єктом злочину за ст. 205 КК України (фіктивне підприємництво) є суспільні відносини у сфері підприємницької діяльності, а за ст. 233 КК України (незаконна приватизація державного, комунального майна) – суспільні відносини у сфері приватизації державного й комунального майна [10, с. 237, 261]. Подекуди в теорії кримінального права все-таки здійснюються спроби дещо розширити запропоновані законодавцем уявлення щодо об'єкта злочинів у сфері господарської діяльності. Так, В.М. Киричко та О.І. Перепелиця, автори праці «Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці», визначаючи поняття об'єкта легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), як такий називають суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю та боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом [12, с. 116]. За всієї поваги до авторів уявити собі об'єкт цього злочину як «суспільні відносини у сфері боротьби…» (тобто відбувається якась боротьба з легалізацією доходів, і в межах цієї боротьби є сфера, яка охороняється кримінальним законом) досить складно. До того ж подібні трактовки безпосередніх об'єктів є малопридатними для потреб правозастосовної практики, у зв'язку із чим вони не заслуговують на увагу з боку правоохоронних і судових органів, яку вони переважно акцентують на з'ясуванні ознак об'єктивної сторони та ознак суб'єктивних елементів складу злочину.

Ігнорування об'єкта злочину як повноцінного елемента складу як у теорії, так і на практиці пов'язане в сучасних умовах ще з одним фактором – інтеграцією України в європейський простір та ідеєю узгодження національного кримінального законодавства з європейськими стандартами. Як відомо, західна кримінально-правова доктрина поняттям «об'єкт злочину» не оперує та як необхідний елемент злочинного діяння його не розглядає, обмежуючи структуру останнього найчастіше двома елементами – матеріальним і моральним. Така ситуація зумовлена також концепцією формального визначення поняття злочину, яку сповідує західний законодавець (ст. 1 КК Швейцарії, § 1 КК Австрії тощо). Тому природно, що встановлення об'єкта посягання під час вирішення питання щодо караності вчиненого не вимагається. Вітчизняні доктрина й законодавство, як уже зазначалося, стоять на принципово інших позиціях, оперуючи поняттям складу злочину, виокремлюючи його необхідний елемент – об'єкт, а також розглядаючи суспільну небезпечність як матеріальну

ознаку злочину, зв'язок якої з об'єктом кримінально-правової охорони є генетичним. Тому орієнтування на західну кримінальну-правову доктрину в цій площині, яке подекуди приводить учених до зневажливого ставлення в питанні об'єкта злочину, навряд чи є обґрунтованим.

Незважаючи на те, що чинне кримінальне законодавство України не визначає поняття складу злочину та його елементи, воно, на нашу думку, містить деякі положення, які дають змогу розглядати об'єкт злочину як поняття суто нормативне. Акцентування уваги саме на цих положеннях буде сприяти поверненню об'єкту статусу повноцінного елемента складу злочину.

По-перше, згідно із ч. 1 ст. 1 КК України цей кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам. Це означає, що кримінальне законодавство України жодним чином не регламентує перелічені в ч. 1 ст. 1 КК України суспільні відносини (зазначені тут об'єкти є «специфічними видами суспільних відносин», які перебувають у стані соціальної й правової впорядкованості [9, с. 332–342]), а тільки бере під охорону те, що вже врегульовано відповідними галузями права. Отже, під час встановлення об'єкта злочинного посягання ні доктрина, ні правозастосовувач не в змозі оперувати «власними» кримінально-правовими дефініціями щодо понять, природа яких уже з'ясована на рівні доктрини та законодавства відповідного профілю. Так, наприклад, власність, охорона якої передбачається розділом VI КК України, є цивільно-правовою категорією. У вітчизняній цивілістиці власність визначається як привласнення продуктів виробництва за допомогою певної суспільної форми, яка відображає таке ставлення особи до певної речі, коли вона вважає її своєю за умов, що інші вважають цю річ чужою, тобто власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Оскільки влада власника над річчю неможлива без того, щоб інші особи (які не є власниками речі) ставились до неї як до чужої, власність означає відносини між людьми з приводу речей [13, с. 342]. Власність як відносини між людьми з приводу речей не є синонімом ні права власності в об'єктивному сенсі (сукупності норм, що регулюють відносини власності), ні права власності в суб'єктивному сенсі (як права особи володіти, користуватись і розпоряджатись річчю). Не вдаючись до полеміки, зазначимо, що останні не можуть виступати як об'єкти кримінально-правової охорони. І річ не тільки в тому, що сукупності норм, які регулюють відносини власності, об'єктивно шкода не може бути заподіяна, а право власності в суб'єктивному сенсі лише закріплює ставлення власника до речі, що не може бути ні знищена, ні пошкоджена, а в тому, що це суперечить ч. 1 ст. 1 КК України, де основним завданням кодексу проголошується правове забезпечення охорони саме власності, а також найменуванню розділу VI КК України. Проте в кримінально-правовій літературі ця обставина найчастіше ігнорується. Як безпосередні об'єкти злочинів, передбачених розділом VI КК України, називаються не лише право власності на майно [3, с. 183], а навіть одна з правомочностей цього суб'єктивного права – користування [3, с. 177]. Безумовно, безпосередній об'єкт може встановлюватися шляхом конкретизації родового (видового) об'єкта, проте це не може здійснюватися за рахунок змішування понять. Власність і право власності в суб'єктивному сенсі не є тотожними поняттями. Тому зведення безпосередніх об'єктів проти власності до права власності на майно чи користування ним робить відповідні злочини безоб'єктними, оскільки праву власності шкода заподіяна бути не може. Суперечать ч. 1 ст. 1 КК України також висловлені в літературі пропозиції щодо розуміння об'єкта злочинів проти власності як майна [14, с. 69], встановленого порядку поводження з майном [8, с. 72], майнових відносин [15, с. 16] та інші пропозиції, пов'язані зі спробами підмінити цивільно-правове поняття власності певними «кримінально-правовими» категоріями.

Частина 1 ст. 1 КК України перелічує далеко не всі об'єкти кримінально-правової охорони, які передбачені Особливою частиною. Однак це зовсім не означає, що під час з'ясування сутності об'єктів, охорона яких тут не зазначена, можуть бути проігноровані положення відповідних галузей права. Так, наприклад, ч. 1 ст. 1 КК України не містить вказівку на такий об'єкт охорони, як сфера господарської діяльності. Господарська діяльність є категорією господарського права, під якою, згідно із ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України (далі – ГКУ), розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлен-

ня та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Проте ГКУ регулює не саму діяльність із виготовлення продукції, виконання робіт чи надання послуг, а господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1 ГКУ), з метою утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України. Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини (ч. 4 ст. 3 ГКУ). Унаслідок їх регламентації господарським законодавством встановлюється певний порядок здійснення господарської діяльності. У зв'язку із цим цілком природним є припис законодавця на адресу суб'єктів господарювання та інших учасників цих відносин щодо здійснення своєї діяльності в межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства (ч. 3 ст. 5 ГКУ). Із цього постає, що об'єктом будь-якого злочину у сфері господарювання є правовий господарський порядок. Саме його в певних випадках бере під охорону КК України. Ігнорування зазначених обставин як на законодавчому (мається на увазі назва розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності»), так і на доктринальному рівні призводить до визначення безпосередніх об'єктів господарських злочинів усупереч положенням ГКУ. Як уже зазначалося, об'єкт злочину, передбаченого ст. 209 КК України, розуміється як суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю та боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [3, с. 231]. Однак відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання й протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, не є предметом регулювання Господарського кодексу України (ч. 1 ст. 4 ГКУ). Об'єктом нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України) називають суспільні відносини у сфері використання бюджетних коштів під час виконання бюджетів [3, с. 209]. Проте фінансові відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування й контролю виконання бюджетів усіх рівнів, також не є предметом господарського законодавства (ч. 1 ст. 4 ГКУ). У підсумку зазначені діяння варто визнати безоб'єктними, оскільки на задекларовані розділом VII КК України як об'єкт кримінально-правової охорони суспільні відносини вони не посягають. Таким чином, встановлення об'єкта злочинного діяння без урахування положень галузей права, які регламентують відповідні суспільні відносини, призводить до формування штучних конструкцій, що ставлять під сумнів питання про наявність у вчиненому підстав кримінальної відповідальності. Такий підхід прямо суперечить положенням, які містяться в ч. 1 ст. 1 КК України.

По-друге, для здійснення завдання з правового забезпечення охорони певних об'єктів КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами (ч. 2 ст. 1). Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України злочинність діяння визначається тільки цим кодексом. Це означає, що КК України містить вичерпний перелік злочинів, який розширювальному тлумаченню не підлягає. Оскільки об'єкт злочину є обов'язковим елементом його складу, логічно зробити висновок про те, що передбачений Особливою частиною КК України перелік об'єктів кримінально-правової охорони також є вичерпним. Із цього постає, що суспільні відносини, охорона яких не задекларована законодавцем у жодному розділі Особливої частини КК України, не можуть розглядатись як об'єкти конкретних злочинів. Таким чином, загальний об'єкт, який традиційно виокремлювався вітчизняною кримінально-правовою теорією та розглядався як сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону Особливою частиною КК України, має принципове значення для встановлення безпосереднього об'єкта конкретного злочину під час кваліфікації вчиненого. У зв'язку із цим не можна погодитись із запропонованими в літературі класифікаціями, які позбавлені загального об'єкта як не існуючого в реальній дійсності [16, с. 230; 17, с. 12]. Ігнорування положень ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК України дає змогу деяким дослідникам виокремлювати злочини проти тілесної недоторканості, недоторканості людини, нормального морально-психологічного розвитку неповнолітніх [10, с. 117]; злочини проти сім'ї, злочини у сфері медичного обслуговування, злочини у сфері використання документів [3, с. 69, 149, 466] тощо. Цілком можливо,

що у своїх дослідженнях автори орієнтуються на інші країни, законодавство яких подібні розділи передбачає. Однак із позиції системи Особливої частини КК України ці конструкції є штучними. Ще раз підкреслимо, що конкретизація родового об'єкта на рівні видового є не тільки можливою, а й необхідною. Проте при цьому видовий об'єкт, що виокремлюється, не має виходити за межі родового. Вочевидь, сім'я, яка виокремлюється як видовий об'єкт у межах розділу V Особливої частини КК України, не є складником суб'єктивних прав і свобод особи, а нормальний розвиток неповнолітніх, про який ідеться під час характеристики статевих злочинів, – складником статевої свободи чи статевої недоторканості.

Не випадково, наприклад, прихильниками виокремлення злочинів проти сім'ї цей об'єкт не визначається, а безпосередній об'єкт ухилення від сплати аліментів (ст. 164 КК України) розглядається як майнове право неповнолітніх [3, с. 149]. Варто зазначити, що певне штучне створення об'єкта посягання є характерним і для встановлення його на рівні безпосереднього. Переважно це стосується додаткового безпосереднього об'єкта. Так, на думку Ю.П. Дзюби та М.І. Панова, безпосереднім об'єктом викрадення електричної чи теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188^1 КК України) є відносини власності в галузі використання електричної або теплової енергії, а додатковим об'єктом цього злочину – відносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією та тепловою енергією споживачів [10, с. 190]. Вирішуючи питання про додаткові об'єкти зґвалтування (ст. 152 КК України) та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, Г.М. Анісімов і С.О. Харитонов наполягають на тому, що як такі виступають честь та гідність особи [10, с. 117, 132]. Що стосується відносин, які забезпечують електроенергією та тепловою енергією споживачів, то такого об'єкта кримінально-правової охорони Особлива частина КК України не знає. Охорона честі й гідності особи формально передбачена розділом III цього кодексу, хоча жодних діянь, основним безпосереднім об'єктом яких виступали б честь або гідність, законодавець у ньому не передбачив. Проте виокремлення додаткового об'єкта в будь-якому разі можливе тільки тоді, коли охорона цих відносин прямо передбачена диспозицією відповідної норми. Правильне встановлення додаткового об'єкта та вирішення питання про обсяг його охорони в межах відповідної санкції дають змогу розмежувати складний багатооб'єктний злочин і множинність злочинів. Власне кажучи, саме для цього він і виокремлюється. Диспозиції ч. 1 ст. 152 та ч. 1 ст. 153 КК України не містять жодних згадок про честь і гідність. До того ж у цьому разі не виникає проблема розмежування цих злочинів із множинністю, оскільки ні наклеп, ні образа за КК України не є караними. Водночас урахування судом тієї обставини, що посяганням була заподіяна шкода таким додатковим об'єктам, як честь, гідність, тілесна недоторканість, нормальний розвиток неповнолітніх, здатне суттєво посилити покарання в межах санкцій ст. ст. 152 чи 153 КК України, що необґрунтовано. Варто мати на увазі, що заподіяння шкоди додатковому безпосередньому об'єкту повинне не лише передбачатися відповідною нормою КК України, а й розглядатися законодавцем як кримінально каране діяння, оскільки мова йде саме про об'єкт злочину. Так, наприклад, майже загальноприйнятною є позиція, згідно з якою додатковим об'єктом хуліганства є власність [3, с. 372; 7, с. 57]. Власність справді є додатковим об'єктом хуліганства, коли воно супроводжується особливою зухвалістю, яка у свою чергу знаходить вияв у знищенні чи пошкодженні майна. Цю позицію займає також Пленум Верховного Суду України в Постанові «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. (п. 5). Проте відповідно до ч. 1 ст. 194 КК України умисне знищення або пошкодження майна є кримінально караним, якщо воно заподіяло шкоду, яка в 250 разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 3 примітки до ст. 185 КК України). Із цього постає, що й хуліганство загалом, якщо воно пов'язане зі знищенням чи пошкодженням майна, є кримінально караним лише в такому випадку. Авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та діяльність журналістів можуть виступати додатковим об'єктом хуліганства у випадках умисного знищення чи пошкодження майна працівників правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби або приватного виконавця (ст. 347 КК України), умисного знищення чи пошкодження майна журналіста (ст. 347^1 КК України), умисного знищення чи пошкодження майна службової особи або громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), оскільки при цьому

законодавець не розглядає розмір заподіяної шкоди як конститутивну ознаку цих злочинів. Проте обов'язковою ознакою зазначених діянь є мотив їх вчинення, відсутність якого також не дає змогу розглядати вчинене як хуліганство.

Таким чином, виокремлення додаткових безпосередніх об'єктів, охорона яких не передбачена Особливою частиною КК України, що досить розповсюджене в літературі, як і штучне виокремлення видових об'єктів, суперечить ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК України.

По-третє, нормативний характер об'єкта злочину зумовлений принципом побудови Особливої частини КК України. Вона побудована за так званою лінійною схемою, в основу якої покладено родовий об'єкт відповідних посягань. У межах такої законодавчої схеми розташування певного злочину в тому чи іншому розділі КК України означає, що його безпосередній об'єкт є частиною більш загального поняття – родового (а в деяких випадках і видового) об'єкта. Якщо цього не відбувається, і діяння, яке криміналізоване, не посягає на суспільні відносини, що охороняються певним розділом КК України, злочин позбавляється свого безпосереднього об'єкта. А це у свою чергу означає відсутність складу злочину та, як наслідок, підстави кримінальної відповідальності взагалі.

Ігнорування зазначених обставин самим законодавцем викликає, на нашу думку, проблемні ситуації двох рівнів. На першому рівні безпосередній об'єкт конкретного злочину не збігається з родовим (як частина й ціле), у зв'язку із чим діяння стає безоб'єктним, а на другому рівні вже самі розділи Особливої частини КК України формуються не за принципом однорідності чи тотожності охоронюваних суспільних відносин, а на інших засадах (з урахуванням ознак предмета, ознак потерпілого, ознак суб'єктивної сторони тощо).

Так, наприклад, до кола злочинів проти власності вітчизняний законодавець традиційно відносить такий злочин, як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України). Родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом VI Особливої частини КК України, є відносини власності. Як слушно зауважує О.І. Бойцов, родовий об'єкт злочинів проти власності є політипним, оскільки включає два різновиди суспільних відносин: 1) відносини власності в їх безпосередньому розумінні, що виникають між власником майна та невласниками, які зобов'язані утримуватись від втручання в майнову сферу власника; 2) інші речові відносини, що виникають між особою, яка не є власником, проте має обмежені речові права на майно, та всіма іншими особами, які зобов'язані утримуватись від порушень майнової сфери законного володаря кримінально забороненими засобами [18, с. 64]. Однак політипність родового об'єкта злочинів проти власності зовсім не означає, що він містить у своєму складі також такі майнові відносини, у яких одна особа має можливість вимагати від іншої особи передачі майна або вчинення інших дій, які мають майновий характер і виникають на підставі укладених угод із відчужування чи експлуатації цього майна. Діючий Цивільний кодекс України чітко диференціює цивільно-правові норми, що регулюють майнові відносини (залежно від характеру цих відносин), та згруповує їх у дві книги: «Право власності та інші речові права» (книга третя) і «Зобов'язальне право» (книга п'ята).

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою полягає в тому, що винний збагачується за рахунок неправомірного утримання в себе того майна, яке мало б надійти у власність чи володіння потерпілого та тим самим поповнити його майновий фонд. Об'єктивно це діяння може виражатися в ухиленні від платежів або неповній сплаті платежів за користування квартирою, іншими комунальними послугами, в ухиленні від сплати чи неповній сплаті транспортних, готельних, видовищних та інших послуг, а також несплаті певних сум за виконану на користь винного роботу тощо. У сучасних умовах (особливо в умовах гіперінфляції) об'єктивна сторона складу цього злочину може полягати в заволодінні шляхом обману чужими грошовими коштами (наприклад, особа видає себе за представника комерційної фірми, укладає договір поставки товарів та отримує як передплату відповідні кошти), які потім переказуються на банківські рахунки та після отримання відсотків із вибаченням і надуманими поясненнями стосовно причин невиконання своїх зобов'язань перед контрагентом повертаються останньому. В інших випадках винний просто не виконує умови договору та при цьому умисно затягує повернення коштів, які були переказані контрагентом за договором як попередня оплата. У такий спосіб недобросовісна сторона, використовуючи чужі кошти та повертаючи на свою користь доходи від користування ними, отримує прибуток, позбавляючи

цієї можливості власника коштів і заподіюючи йому шкоду у вигляді упущеної вигоди.

Таким чином, безпосереднім об'єктом цього злочину є не відносини власності, а зобов'язальні відносини. Це у свою чергу дає підстави стверджувати, що діяння, передбачене ст. 192 КК України, за своєю природою є злочином у сфері господарської діяльності. Не випадково ще в 1972 р. Пленум Верховного Суду СРСР у своїй Постанові «Про судову практику у справах про розкрадання державного та громадського майна» вказував, що заподіяння державі майнової шкоди внаслідок ухилення від сплати податків або інших обов'язкових платежів повинне кваліфікуватись як заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою. У сучасній кримінально-правовій літературі ст. 192 КК України також розглядається як загальна норма щодо спеціальних норм, передбачених ст. ст. 212, 212[1], 222 КК України, які, підкоряючись правилами вирішення колізії конкуруючих кримінально-правових норм, отримують перед нею пріоритет [12, с. 118]. При цьому зазначається, що ст. 192 КК України залишається в резерві для тих ситуацій, які спеціально в законі не передбачені [18, с. 728]. Варто підкреслити, що кількість таких ситуацій поступово скорочується. Так, законом від 31 травня 2005 р. КК України було доповнено ст. 188[1] «Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання». І хоча в диспозиції ст. 188[1] КК України мова йде про викрадення електричної чи теплової енергії, нічого спільного зі злочинами проти власності це діяння не має за відсутності фізичної ознаки предмета цих злочинів. Ця норма також є спеціальною щодо ст. 192 КК України, її безпосереднім об'єктом є зобов'язані відносини.

Висновки щодо розуміння об'єкта заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою стосуються також вимагання, коли воно скоюється в такій формі, як вимога вчинення на користь винного будь-яких дій майнового характеру. Останні можуть полягати, наприклад, у безоплатному ремонті автівки чи квартири вимагача, будівництві його дачі, митному оформленні автівки вимагача за рахунок потерпілого, безоплатному встановленні телефону, видачі безкоштовної путівки тощо. Такі вимоги винного дуже опосередковано зачіпають відносини власності, оскільки в цьому випадку мова йде про вторгнення у сферу майнових відносин зобов'язального характеру, які передбачають право потерпілого на отримання винагороди за виконану роботу чи надану послугу. Забезпечення «чистоти» розділу про злочини проти власності зумовлює необхідність виділення зі складу вимагання примушування до вчинення будь-яких дій майнового характеру та розташування його в розділі VII «Злочини у сфері господарської діяльності». Не випадково примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, яке відрізняється від вимагання лише характером угоди (у межах ст. 355 КК України вона є законною, а щодо ст. 189 КК України – незаконною), вітчизняний законодавець не розглядає як злочин проти власності. Проте абсолютно не зрозуміло, яким чином це діяння зазіхає на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та діяльність журналістів, об'єднань громадян.

Не є злочином проти власності, на наше переконання, і такий злочин, як придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України), оскільки при цьому мова йде про небажаний рух майна в господарському обігу. Це діяння спрямоване насамперед на заподіяння шкоди зобов'язальним відносинам. Логіка в такому законодавчому вирішенні питання про місце розташування ст. 198 КК України була остаточно втрачена з криміналізацією легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), яка розглядається як злочин у сфері господарської діяльності. Ознаки цих злочинів, особливо після законодавчих змін 2003 р., досить тісно перетинаються. Тому, як зазначає Пленум Верховного Суду України в п. 17 Постанови «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р., під час розмежування злочинів, відповідальність за які передбачена ст. ст. 198 і 209 КК України, необхідно виходити насамперед із їх предмета. Предметом першого є будь-яке майно, одержане злочинним шляхом, а другого – лише майно, одержане внаслідок вчинення предикатного діяння. Визначальним фактором у розмежуванні цих злочинів є мета. Згідно зі ст. 209 КК України метою вчинення дій із коштами чи іншим майном є надання їх походженню легального статусу, а для дій, передбачених ст. 198 КК України, не вимагається надання такого статусу майну. Якщо дії, відповідаль-

ність за які встановлена цією статтею, вчинюються з метою надання майну легального статусу, вони підлягають кваліфікації за ст. 209 КК України.

Суб'єктом злочину, склад якого передбачений у ст. 198 КК України, є лише особа, яка не одержувала майно злочинним шляхом, а за ст. 209 КК України – як особа, яка одержала кошти чи інше майно злочинним шляхом, так і та, яка заздалегідь пообіцяла вчинити передбачені цією статтею дії для легалізації коштів чи майна, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння.

Як бачимо, у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України немає навіть згадки про відмінності в об'єкті цих посягань. Водночас саме із цих відмінностей необхідно починати вирішувати проблему розмежування суміжних складів злочинів, якщо відповідальність за їх вчинення передбачається статтями, розташованими в різних розділах Особливої частини КК України.

Не випадково в Постанові «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р., яка діє в редакції від 3 грудня 1997 р., Пленум Верховного Суду України в п. 4 зазначає, що під час відмежування виготовлення з метою збуту підроблених грошей чи державних цінних паперів або їх збуту від шахрайства належить виходити з того, що об'єктом першого є кредитно-фінансова система, а об'єктом другого – право власності на майно (кредитно-фінансовій системі шкода не заподіюється). Ігнорування особливостей об'єктів під час розмежування злочинів, передбачених ст. ст. 198 та 209 КК України, зайвий раз підкреслює ту обставину, що таких просто немає, оскільки ці діяння зазіхають на тотожні суспільні відносини.

До речі, придбання або збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, розглядається як злочин проти економічної діяльності за КК Республіки Вірменія (ст. 216), КК Азербайджанської Республіки (ст. 194) та кримінальним законодавством деяких інших країн. Такий підхід, на нашу думку, є правильним.

Якщо заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою, вимога вчинення будь-яких дій майнового характеру та придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом, за своєю природою, на наше переконання, є злочинами у сфері господарської діяльності, то незаконне заволодіння транспортним засобом, навпаки, є злочином проти власності.

Хоча з позицій чинного КК України його родовим об'єктом вважаються суспільні відносини, які забезпечують безпеку руху й експлуатації всіх видів механічного транспорту. Свого часу належність угону автотранспортних засобів до кола злочинів проти громадської безпеки (за Кримінальним кодексом УРСР 1960 р.) обґрунтовувалась тим, що його, як правило, вчиняли особи, які не мали посвідчення водія та вже цим несли потенційну небезпеку під час знаходження за кермом для невизначеної кількості осіб, не володіли інформацією щодо технічного стану чужої автівки або перебували в стані сп'яніння.

Однак якщо незаконне заволодіння транспортним засобом вчинюється особою, яка має посвідчення водія та відповідний досвід, не порушує правила дорожнього руху, перебуває в тверезому стані, а технічні характеристики транспортного засобу є ідеальними (що легко припустити в умовах якісної зміни парку транспортних засобів порівняно з 1960-ми рр.), то доведеться визнати, що безпека руху й експлуатації транспорту жодним чином не страждає, тобто діяння стає безоб'єктним. До того ж управління транспортним засобом без відповідного посвідчення або в нетверезому стані, як і управління засобом, що має серйозні технічні вади, самі по собі є адміністративними правопорушеннями та навіть їх сукупність навряд чи може зумовити суспільну небезпеку злочину. Здається, що все може стати на свої місця, якщо злочин, передбачений ст. 289 КК України, розглядати як злочин проти власності.

Інший підхід, на нашу думку, не відповідає юридичній природі незаконного заволодіння транспортним засобом. Це стало дуже помітним після того, як стаття про угон транспортних засобів набула нової редакції в КК України 2001 р. Якщо ч. ч. 2 і 3 ст. 215^3 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. передбачали лише такі кваліфікуючи ознаки, як застосування насильства відповідного характеру, то ч. 2 ст. 289 КК України 2001 р. посилення покарання вже пов'язувала із заподіянням значної матеріальної шкоди потерпілому, а ч. 3 ст. 289 КК України містила таку кваліфікуючу ознаку цього злочину, як незаконне заволодіння транспортним засобом, вартість якого в 250 разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Після реформування ст. 289 КК України, яке

відбулось відповідно до закону від 22 вересня 2005 р., замість цієї кваліфікуючої ознаки з'явилася велика матеріальна шкода (ч. 3 ст. 289 КК України). Хоча цілком зрозуміло, що між цими кваліфікуючими ознаками та відносинами з безпеки руху й експлуатації транспорту немає жодного зв'язку. Частина 4 ст. 289 чинного КК України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом, якщо вона добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику та повністю відшкодувала завдані збитки. Таким чином, законодавець пов'язує підстави звільнення з поновленням порушених відносин власності. Стан відносин із безпеки руху й експлуатації транспорту майже не враховується. Зрештою, незаконне заволодіння транспортним засобом, згідно з приміткою до ст. 189 КК України, утворює повторність зі злочинами проти власності (ст. ст. 185–187, 189–191 КК України). І якщо діяння, передбачені ст. ст. 262 та 410 КК України, не є злочинами проти власності виходячи з особливостей їх предмета (ці речі вилучені із цивільного обігу), то транспортний засіб відповідає всім необхідним ознакам предмета в злочинах проти власності.

Досить суперечливо вирішує вітчизняний законодавець також проблему визначення родового об'єкта такого злочину у сфері господарської діяльності, як контрабанда.

Видовим об'єктом цього злочину є фінансово-кредитна система держави (встановлений порядок переміщення певних предметів через митний кордон України є лише засобом забезпечення належного функціонування цієї системи, на відміну від упорядкованої фінансово-кредитної системи в межах суспільно-господарського порядку, яка є кінцевою метою законодавця). Та обставина, що саме ці відносини були об'єктом «товарної» контрабанди до її декриміналізації в 2011 р., сумнівів не викликає. Однак чи посягає на нього незаконне переміщення культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних або вибухових речовин, зброї та боєприпасів, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, якщо це предмети, які вилучені із цивільного обігу, а сплата митного збору взагалі не передбачається? На наше переконання, ні. Безпосереднім об'єктом цих злочинів є власність, народне здоров'я, громадська безпека та авторитет органів державної влади. Однак законодавець правильно визначився тільки з характером незаконного переміщення через митний кордон України наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Цей злочин був виділений у самостійну ст. 305 КК України, яка розташована в розділі XIII відповідно до свого родового об'єкта.

Межі статті не дають змогу докладно проаналізувати всі проблеми першого рівня, оскільки вони притаманні фактично всім розділам Особливої частини чинного КК України. Зокрема, не зрозуміло, яким чином заподіюється шкода життю та здоров'ю особи під час вчинення такого злочину, як розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України), якщо склад цього злочину є формальним і відповідальність не залежить від настання яких-небудь наслідків; яким чином посягають на суспільні відносини, що забезпечують фізичну волю особи, такі злочини, як експлуатація дітей (ст. 150 КК України) або використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150^1 КК України). Ознаки останнього злочину перетинаються з втягненням малолітньої особи в заняття жебрацтвом (ч. 2 ст. 304 КК України), а воно у свою чергу є злочином проти моральності. Деякі автори, вирішуючи проблему розмежування цих злочинів, зазначають, що під час використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом суб'єкт злочину не здійснює безпосередній вплив на свідомість і волю потерпілої особи з метою викликати в неї рішучість (бажання) займатися жебрацтвом, а лише використовує малолітнього як своєрідне «знаряддя» під час випрошування майна в сторонніх осіб (наприклад, використання грудного немовляти під час випрошування грошей у перехожих). У разі встановлення зазначеного впливу дії винного варто кваліфікувати не за ст. 150^1 КК України, а за ч. 2 ст. 304 КК України (втягнення малолітньої особи в заняття жебрацтвом) [3, с. 97]. Із цим навіть можна погодитись, проте не зрозуміло, до чого тут суспільні відносини, що забезпечують фізичну свободу особи, якщо грудне немовля не може за своєю волею обирати місцезнаходження; чому саме посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України) розглядається як злочин проти свободи совісті, якщо мова йде про організацію або

керівництво групою, діяльність якої поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей чи статевою розпустою.

Водночас незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій чомусь віднесено до злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів (ст. 340 КК України), хоча при цьому страждають насамперед суспільні відносини з реалізації громадянами свого конституційного права (ст. 39 Конституції України). Дотримуючись логіки, норму про відповідальність за це діяння варто було б розташувати в розділі V КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

Трапляються в чинному КК України також проблеми другого рівня. Так, наприклад, у розділі XIV мова йде про злочини у сфері охорони державної таємниці. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. вони були віднесені до інших злочинів проти держави та, на відміну від особливо небезпечних державних злочинів, не характеризувались «антирадянським», а пізніше «антидержавним» умислом. Саме використовуючи цю ознаку суб'єктивної сторони, законодавець розташував ці злочини в розділі XIV КК України 2001 р. Проте охорона державної таємниці не може бути самоціллю. Певні відомості необхідно охороняти, щоб їх не отримала зацікавлена сторона та не була заподіяна шкода основам національної безпеки України. Із цього постає логічне питання про те, чому ці злочини не розташовані в першому розділі КК України 2001 р. відповідно до свого об'єкта.

Не зрозуміло також, за якими підставами законодавець класифікує діяння, розташовані в розділі XIII Особливої частини КК України, на злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, оскільки з позиції об'єкта жодної специфіки немає.

Не відповідає своєму змісту також назва розділу III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», оскільки жодних діянь, безпосереднім об'єктом яких виступали б честь чи гідність особи, у ньому не передбачено. Як уже зазначалося, за чинним КК України ні наклеп, ні образа не є кримінально караними діяннями. І вже зовсім не зрозуміло, чому саме ознаки потерпілого були взяті за основу під час виокремлення в 2015 р. злочинів проти журналістів (розділ XV КК України).

Як слушно зазначав свого часу І.Я. Фойницький, об'єкт посягання є головною засадою всієї класифікації, забуваючи про який, доктрина права ризикує дійти до свавільних побудов та створити абсолютно невизначені формальні групи діянь [19, с. 7]. Здається, цей постулат досить актуальний для сучасного законодавства України про кримінальну відповідальність. Таким чином, хоча вітчизняний законодавець і сповідує «лінійну» схему побудови Особливої частини КК України, сам же нерідко порушує її основні принципи, чим позбавляє об'єкти деяких злочинів їх нормативного складника. Усунути зазначені недоліки можна, на нашу думку, лише шляхом прийняття нового КК України або КК України 2001 р. в новій редакції.

Висновки і пропозиції. Таким чином, об'єкт злочину є необхідним елементом його складу, відсутність якого свідчить про відсутність підстави кримінальної відповідальності. Будь-яке інше вирішення питання щодо статусу об'єкта суперечить ч. 1 ст. 2 чинного КК України.

Поняття об'єкта злочину є суто нормативним. Це означає, що встановлення цього елемента складу є неможливим, з одного боку, без урахування положень інших галузей права, якими врегульовані певні види суспільних відносин, а з іншого – шляхом розширювального тлумачення кола об'єктів, які поставлені під охорону Особливою частиною КК України. Інший підхід неминуче призводить до виникнення штучних «кримінально-правових категорій», що не відповідає вимогам, які містяться в ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК України, або до повного ігнорування зазначеного елемента складу злочину.

Нормативний характер об'єкта злочину зумовлюється також принципом побудови Особливої частини КК України, в основу якої покладена однорідність або тотожність охоронюваних суспільних відносин. Проте забезпечення «чистоти» родових об'єктів і вирішення питань їх співвідношення з безпосередніми об'єктами конкретних злочинів є далекими від досконалості, у зв'язку із чим Особлива частина КК України потребує суттєвої модернізації.

Нормативний характер додаткового безпосереднього об'єкта зумовлює необхідність його встановлення виключно в межах диспозиції норми, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Штучне створення додаткових об'єктів, коли їх охорона не передбачена відпо-

відною диспозицією, здатне суттєво посилити покарання, що необґрунтовано та суперечить закону.

З метою підвищення статусу об'єкта як повноцінного елемента складу злочину доцільно закріпити в КК України поняття «склад злочину» та визначити його елементи. Це сприятиме переорієнтуванню законодавця, доктрини кримінального права, правоохоронної та судової практики в бік більш виваженого й ретельного ставлення до такого елемента злочину, як об'єкт.

Список використаної літератури:

1. Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
3. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2015. – 680 с.
4. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ / А.Э. Жалинский. – М. : Проспект, 2009. – 400 с.
5. Навроцький В.О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність / В.О. Навроцький // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1(14). – С. 234–240.
6. Діденко С.В. Довкілля як об'єкт кримінально-правової охорони : [навч. посібник] / С.В. Діденко, С.В. Крючек, Г.С. Поліщук, Ю.В. Біла, В.О. Миронова. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 184 с.
7. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України) : [монографія] / В.В. Налуцишин. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 252 с.
8. Ємельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство : [монографія] / М.В. Ємельянов. – Х. : Право, 2014. – 176 с.
9. Чугуніков І.І. Об'єкт злочину у сучасній кримінально-правовій науці: традиції та новації / І.І. Чугуніков // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – Т. XVII. – О. : Юридична література, 2015. – С. 314–347.
10. Кваліфікація злочинів : [навч. посібник] / [Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін.] ; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2016. – 365 с.
11. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления / А.Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1950. – 520 с.
12. Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці: науково-практичний коментар / [В.М. Киричко, О.І. Перепелиця] ; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х. : Право, 2010. – 784 с.
13. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. Е.О. Харитонова. – Х. : Одіссей, 2007. – 1280 с.
14. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступлений / В.П. Емельянов // Право и политика. – 2002. – № 10. – С. 61–72.
15. Векленко В.В. Преступления против собственности как уголовно-правовая фикция / В.В. Векленко // Российский юридический журнал. – 2000. – № 3. – С. 12–17.
16. Ємельянов В.П. Щодо визначення предмета злочину та класифікація об'єктів злочинів: дискусійні питання / В.П. Ємельянов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 17. – С. 230–234.
17. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції / Є.В. Фесенко // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 10–16.
18. Бойцов А.И. Преступления против собственности / А.И. Бойцов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 775 с.
19. Фойницкий И.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий. – СПб., 1901. – 350 с.

Чугуников И. И. Объект преступления как нормативное понятие

В статье анализируются современные проблемы, связанные с установлением такого элемента состава преступления, как объект. Обосновывается позиция, в соответствии с которой это понятие является сугубо нормативным. С целью повышения нормативного статуса объекта преступления делается вывод о целесообразности закрепления в Уголовном кодексе Украины понятия состава преступления и определения его элементов.

Ключевые слова: *основание уголовной ответственности, состав преступления, элементы, объект преступления, нормативный характер.*

Chuhunikov I. I. Object of crime as normative concept

The article contains an analysis of contemporary problems concerning identification of such an element of crime as target of crime. The author explains why this concept is purely regulatory. For the purpose of improving regulatory status of the target of crime the author concludes that it is feasible to validate the concept of the elements of crime and definition thereof in the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *basis for criminal responsibility, elements of crime, target of crime, regulatory nature.*